

Hof van Justitie EG, 11 januari 1990, Dumez France

PROCESRECHT – internationale rechtsmacht –

plaats waar het schadebrengende feit zich heeft voorgedaan

- **de plaats waar het veroorzakende feit dat de aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad meebrengt, rechtstreeks schadelijke gevolgen heeft gehad voor degene die er rechtstreeks door is gelaedeerd**

Uit het voorgaande volgt, dat volgens de rechtspraak van het Hof (**arrest van 30 nov. 1976, reeds aangehaald**) het begrip ‘plaats waar het schadebrengende feit zich heeft voorgedaan’ in art. 5 sub 3 van het Executieverdrag kan doelen op de plaats waar de schade is ingetreden, maar dat deze laatste uitdrukking slechts aldus mag worden verstaan, dat zij verwijst naar de plaats waar het veroorzakende feit dat de aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad meebrengt, rechtstreeks schadelijke gevolgen heeft gehad voor degene die er rechtstreeks door is gelaedeerd.

De plaats waar de oorspronkelijke schade zich heeft voorgedaan, heeft overigens in het algemeen een nauw verband met de andere bestanddelen van de aansprakelijkheid, hetgeen meestal niet het geval is voor de woonplaats van de indirect gelaedeerde.

Vindplaatsen: NJ 1990, 573

Hof van Justitie EG, 11 januari 1990

(Kakouris, Schockweiler, Koopmans, Mancini, Diez De Velasco),

1. Dumez France SA, voorheen Dumez Batiment, te Nanterre (Frankrijk),
2. Tracoba S.a r.l., te Parijs (Frankrijk), waarvan de rechten zijn overgegaan op de vennootschap Oth Infrastructure, met dezelfde vestigingsplaats, enerzijds, en
1. Hessische Landesbank (Helaba), te Frankfurt/Main (Bondsrepubliek Duitsland),
2. Salvatorplatz-Grundstücksgesellschaft mbH en Co. oHG Saarland, te Munchen (Bondsrepubliek Duitsland), voorheen Gebruder Rochling Bank,
3. Lubecker Hypotheken Bank, te Lubeck (Bondsrepubliek Duitsland), anderzijds,

Hof van Justitie EG:

1. Bij arrest van 21 juni 1988, ten Hove ingekomen op 4 aug. daaraanvolgend, heeft de Franse Cour de cassation krachtens het protocol van 3 juni 1971 betreffende de uitlegging door het Hof van Justitie van het Verdrag

van 27 sept. 1968 betreffende de rechterlijke bevoegdheid en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken (hierna: het Executieverdrag), een prejudiciële vraag gesteld over de uitlegging van art. 5 sub 3 van het Executieverdrag.

2. Deze vraag is gerezen in een geding over een vordering ter zake van aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad, die bij gerechten in Frankrijk was ingesteld door de Franse vennootschappen Sceper en Tracoba, waarvan de rechten zijn overgegaan op de vennootschappen Dumez France en Oth Infrastructure (hierna: Dumez e.a.), tegen de Hessische Landesbank, de Salvatorplatz-Grundstücksgesellschaft mbH en Co. oHG Saarland en de Lubecker Hypothekenbank (hierna: de Duitse banken), alle gevestigd in de Bondsrepubliek Duitsland.

3. Uit de processtukken van het hoofdgeding blijkt, dat Dumez e.a. vergoeding eisen van de schade die zij naar hun zeggen hebben geleden door het faillissement van hun in de Bondsrepubliek Duitsland gevestigde dochtermaatschappijen, veroorzaakt door de stopzetting van een in de Bondsrepubliek Duitsland voor een Duitse projectontwikkelaar uit te voeren bouwproject ten gevolge van de opzegging door de Duitse banken van de aan laatstgenoemde verleende kredieten.

4. Bij vonnis van 14 mei 1985 aanvaardde het Tribunal de commerce de Paris de door de Duitse banken opgeworpen exceptie van onbevoegdheid, op grond dat de oorspronkelijke schade door de dochtermaatschappijen van Dumez e.a. in de Bondsrepubliek Duitsland was geleden en dat de Franse moedermaatschappijen daarvan slechts indirect financieel nadeel hadden ondervonden.

5. Bij arrest van 13 dec. 1985 bevestigde de Cour d'appel de Paris dit vonnis, op grond dat de financiële gevolgen die Dumez e.a. naar hun zeggen in hun zetel in Frankrijk hadden ondervonden, niet van dien aard zijn, dat daardoor de aanvankelijk door de dochtermaatschappijen in de Bondsrepubliek Duitsland geleden schade op een andere plaats moet worden gesitueerd.

6. Tot staving van hun tegen dit arrest gerichte cassatieberoep wezen Dumez e.a. erop, dat de rechtspraak van het Hof (**arrest van 30 nov. 1976, zaak 21/76, Bier, Jurispr. 1976, p. 1735**), volgens welke de zinsnede ‘de plaats waar het schadebrengende feit zich heeft voorgedaan’ in art. 5 sub 3 van het Executieverdrag aldus moet worden verstaan, dat daarmee zowel de plaats waar de schade is ingetreden, als de plaats van de veroorzakende gebeurtenis is bedoeld, zodat de verweerder ter keuze van de verzoeker voor de rechter van hetzij de ene hetzij de andere van deze plaatsen kan worden opgeroepen, ook geldt in geval van indirecte schade. In een dergelijk geval zou voor degene die nadeel heeft geleden als gevolg van schade van de oorspronkelijke gelaedeerde, als plaats waar het schadebrengende feit zich heeft voorgedaan, worden aangemerkt de plaats waar hij in zijn belangen werd getroffen; aangezien het in casu gaat om Franse vennootschappen, zou de plaats waar zij door het faillissement van hun Duitse dochtermaatschappijen

financiële schade hebben geleden, zich dus in Frankrijk op de zetel van Dumez e.a. bevinden.

7. Van mening, dat het geding een vraag van uitlegging van het gemeenschapsrecht doet rijzen, besloot de Franse Cour de cassation de behandeling van de zaak te schorsen en het Hof van Justitie de navolgende vraag te stellen:

‘Moet de bevoegdheidsregel op grond waarvan de verzoeker voor de toepassing van art. 5 sub 3 van het Executieverdrag de keuze heeft tussen het gerecht van de plaats van de veroorzakende gebeurtenis en dat van de plaats waar de schade is ingetreden, worden uitgebreid tot het geval waarin de gestelde schade slechts het gevolg is van elders door andere personen rechtstreeks geleden schade, zodat bij een bevestigend antwoord de indirect gelaedeerde zich tot het gerecht van zijn woonplaats zou kunnen wenden?’

8. (...)

9. Voor de beantwoording van de vraag dient er allereerst aan te worden herinnerd, dat art. 5 van het Executieverdrag onder meer bepaalt:

‘De verweerder die woonplaats heeft op het grondgebied van een verdragsluitende staat, kan in een andere verdragsluitende staat voor de navolgende rechten worden opgeroepen: ...

3. ten aanzien van verbintenissen uit onrechtmatige daad: voor het gerecht van de plaats waar het schadebrengende feit zich heeft voorgedaan.’

10. Vervolgens dient erop te worden gewezen, dat het Hof in zijn genoemd arrest van 30 nov. 1976 voor recht heeft verklaard dat, ingeval de plaats waar zich een feit heeft voorgedaan dat een aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad kan meebrengen, en de plaats waar door dit feit schade is ontstaan, niet samenvallen, de uitdrukking ‘plaats waar het schadebrengende feit zich heeft voorgedaan’ in art. 5 sub 3 van het Executieverdrag aldus moet worden verstaan, dat zowel de plaats waar de schade is ingetreden, als de plaats van de veroorzakende gebeurtenis is bedoeld, zodat de verweerder ter keuze van de verzoeker kan worden opgeroepen voor de rechter hetzij van de plaats waar de schade is ingetreden, hetzij van de plaats van de veroorzakende gebeurtenis die aan de schade ten grondslag ligt.

11. Dumez e.a. merken op, dat het Hof in dit arrest bij de uitlegging van art. 5 sub 3 van het Executieverdrag geen onderscheid heeft gemaakt tussen een rechtstreeks gelaedeerde en een indirect gelaedeerde. Hieruit zou volgen, dat in het geval van een indirect gelaedeerde die stelt persoonlijk schade te hebben geleden, het gerecht van de plaats waar de gelaedeerde door deze schade is getroffen, bevoegd is.

12. Dienaangaande moet om te beginnen worden vastgesteld, dat genoemd arrest van 30 nov. 1976 betrekking had op een situatie waarin de schade — in dat geval schade toegebracht aan gewassen in Nederland — optrad op een bepaalde afstand van de plaats van de veroorzakende gebeurtenis — in dat geval de lozing van afvalzouten in de Rijn door een in Frankrijk gevestigde onderneming — maar wel rechtstreeks door

de fysieke verplaatsing van de afvalzouten werd veroorzaakt.

13. In het onderhavige hoofdgeding zijn de oorsprong en de rechtstreekse gevolgen van de schade die Dumez e.a. zou zijn toegebracht doordat de Duitse banken de aan de projectontwikkelaar ter financiering van bouwwerkzaamheden toegekende kredieten opzegden, evenwel te situeren in een en dezelfde lidstaat, namelijk in die waarin zowel de kredietverlenende banken, de projectontwikkelaar als de met de uitvoering van het bouwproject belaste dochtermaatschappijen van Dumez e.a. waren gevestigd. De door de moedermaatschappijen Dumez e.a. gestelde schade is slechts het indirecte gevolg van de financiële verliezen die hun dochtermaatschappijen aanvankelijk hadden opgelopen door de opzegging van de kredieten en de daaruit voortvloeiende stillegging van de bouwwerkzaamheden.

14. Hieruit volgt, dat in een zaak als die in het hoofdgeding de gestelde schade slechts het indirecte gevolg is van de schade die oorspronkelijk is geleden door andere rechtspersonen, die rechtstreeks zijn getroffen door schade die is ingetreden op een andere plaats dan die waar de indirect gelaedeerde achteraf schade heeft ondervonden.

15. Derhalve moet worden onderzocht, of het begrip ‘plaats waar de schade is ingetreden’ in de zin van het genoemde arrest van 30 nov. 1976 aldus kan worden begrepen, dat daarmee ook wordt bedoeld op de plaats waar de indirect gelaedeerden de schadelijke gevolgen voor hun eigen vermogen vaststellen.

16. In dit verband wordt in art. 2 van het Executieverdrag, dat deel uitmaakt van titel II betreffende de bevoegdheid, als algemene regel bepaald, dat de rechten van de woonplaats van de verweerder bevoegd zijn. Uit het Executieverdrag blijkt overigens een afkeer van de bevoegdheid van de gerechten van de woonplaats van de verzoeker, daar in art. 3 tweede alinea de toepassing van nationale bepalingen die in dergelijke bevoegdheden voorzien, wordt uitgesloten voor verweerders die woonplaats hebben op het grondgebied van een verdragsluitende staat.

17. Slechts bij wijze van uitzondering op de algemene regel dat de gerechten van de woonplaats van de verweerder bevoegd zijn, voorziet afdeling 2 van titel II en een aantal gevallen van bijzondere bevoegdheid, waaronder die van art. 5 sub 3 van het Executieverdrag. Zoals het Hof in de rechtsoverwegingen 10 en 11 van zijn arrest van 30 nov. 1976 reeds vaststelde, berusten deze ter keuze van de verzoeker staande bijzondere bevoegdheden op het bestaan van een bijzonder nauw verband tussen de vordering en een andere rechter dan die van de woonplaats van verweerder, zodat de bevoegdheid van deze rechter wordt gerechtvaardigd door de eisen van een goede rechtsbedeling en een nuttige procesinrichting.

18. Voor het bereiken van dit doel, dat van fundamenteel belang is in een verdrag dat hoofdzakelijk is gericht op het vergemakkelijken van de erkenning en uitvoering van rechterlijke beslissingen buiten de staat waarin zij zijn genomen, moet absoluut worden vermeden dat er een veelvoud van bevoegde rechters ontstaat.

Dit laatste verhoogt immers het gevaar van onverenigbare beslissingen en dergelijke onverenigbare beslissingen zijn volgens art. 27 sub 3 een grond om erkenning of verlof tot tenuitvoerlegging te weigeren.

19. Genoemde doelstelling verzet zich bovendien tegen elke uitlegging van het Executieverdrag die, behoudens in de uitdrukkelijk voorziene gevallen, zou kunnen leiden tot het erkennen van de bevoegdheid van de gerechten van de woonplaats van de verzoeker en deze laatste daardoor de mogelijkheid zou bieden om door de keuze van zijn woonplaats de bevoegde rechter te bepalen.

20. Uit het voorgaande volgt, dat volgens de rechtspraak van het Hof (arrest van 30 nov. 1976, reeds aangehaald) het begrip 'plaats waar het schadebrengende feit zich heeft voorgedaan' in art. 5 sub 3 van het Executieverdrag kan doelen op de plaats waar de schade is ingetreden, maar dat deze laatste uitdrukking slechts aldus mag worden verstaan, dat zij verwijst naar de plaats waar het veroorzakende feit dat de aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad meebrengt, rechtstreeks schadelijke gevolgen heeft gehad voor degene die er rechtstreeks door is gelaedeerd.

21. De plaats waar de oorspronkelijke schade zich heeft voorgedaan, heeft overigens in het algemeen een nauw verband met de andere bestanddelen van de aansprakelijkheid, hetgeen meestal niet het geval is voor de woonplaats van de indirect gelaedeerde.

22. Mitsdien moet op de vraag van de verwijzende rechter worden geantwoord, dat de bevoegdheidsregel van art. 5 sub 3 van het Executieverdrag niet aldus kan worden uitgelegd, dat een verzoeker die stelt schade te hebben geleden die het gevolg is van schade geleden door andere personen, die rechtstreeks door het schadebrengende feit zijn gelaedeerd, de veroorzaker van dat feit kan oproepen voor de gerechten van de plaats waar hijzelf de schade in zijn vermogen heeft vastgesteld.

Conclusie Advocaat-Generaal Darmon

Conclusie A-G Darmon (Oorspronkelijke taal: Frans.):

1. De prejudiciële vraag van de Franse Cour de cassation, waarin het Hof wordt verzocht om de contouren van zijn rechtspraak inzake rechterlijke bevoegdheid aan te geven, is voor het Hof een gelegenheid om de strekking te bepalen van het arrest Bier (Arrest van 30 nov. 1976, zaak 21/76, Bier, Jurispr. 1976, p. 1735.), betreffende de uitlegging van art. 5 sub 3 van het Verdrag van Brussel (Verdrag van 27 sept. 1968 betreffende de rechterlijke bevoegdheid en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken.) (hierna: het Executieverdrag), dat door de doctrine vrijwel unaniem als een beginseluitspraak wordt aangemerkt. (Zie evenwel de mening van J.D. Gonzalez Campos (8e journee des professeurs de droit international et des relations internationales, Barcelona, juli 1984) voor wie dit arrest slechts een 'sentencia puente' (overgangsrecht) is, dat kan worden gevolgd door uitspraken die een wijziging van de rechtspraak inhouden, aangehaald door Desantes Real in 'La com-

petencia judicial en la Comunidad europea', 1986, p. 295.)

2. De feiten van het hoofdgeding behoeven mijns inziens niet in extenso te worden herhaald. Twee Franse vennootschappen, Sceper en Tracoba, waarvan de rechten zijn overgegaan op de vennootschappen Dumez France en Oth Infrastructure, hebben in de Bondsrepubliek Duitsland dochtermaatschappijen opgericht voor de uitvoering van een bouwproject. In juni 1973 besloten de Duitse banken (Hessische Landesbank, Gebrüder Rochling Bank en Lubecker Hypothekenbank), die de Duitse projectontwikkelaar financiële middelen ter beschikking hadden gesteld, de kredietverleningsovereenkomsten op te zeggen. De projectontwikkelaar werd failliet verklaard, net als de twee Duitse dochtermaatschappijen van de vennootschappen Sceper en Tracoba. De twee Franse vennootschappen daagden de Duitse banken voor het Tribunal de commerce de Paris wegens aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad. Verweersters wierpen een exceptie van onbevoegdheid op, omdat zij van mening waren, dat de door Sceper en Tracoba geleden schade in Duitsland was ingetreden en niet op de plaats van hun zetel te Parijs. Het Tribunal de commerce aanvaardde de exceptie bij vonnis van 14 mei 1985, dat bij arrest van de Cour d'appel de Paris van 13 dec. 1985 werd bevestigd. Dumez en Tracoba gingen in cassatie en stelden, dat hun schade was ingetreden op de plaats van hun zetel te Parijs, waar zij de ten gevolge van het faillissement van hun dochtermaatschappijen geleden financiële verliezen hadden vastgesteld.

3. Daarop heeft de Cour de cassation het Hof een prejudiciële vraag gesteld die in wezen ertoe strekt te vernemen, of indirect gelaedeerden een beroep kunnen doen op de in het arrest Bier gegeven oplossing, volgens welke de verzoeker in geval van aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad de keuze heeft tussen de rechter van de plaats van de veroorzakende gebeurtenis en de rechter van de plaats waar de schade is ingetreden, in welk geval zij volgens de verwijzende rechter de zaak aanhangig zouden kunnen maken bij de rechter van hun woonplaats.

4. De vraag kan mijns inziens van twee kanten worden beschouwd. De toepassing van de in het genoemde arrest gegeven oplossing op gevallen van indirecte schade heeft volgens mij namelijk niet automatisch tot gevolg, dat daarmee wordt erkend dat de indirect gelaedeerden de zaak bij de rechter van hun woonplaats aanhangig kunnen maken. Met andere woorden, moet de plaats waar de schade van een indirect gelaedeerde is ingetreden, in zijn woonplaats worden gesitueerd? Voor de beantwoording van deze vraag moet allereerst worden onderzocht, of de in het arrest Bier gegeven oplossing van toepassing is op gevallen van indirecte schade, en moet vervolgens worden nagegaan op welke plaats de schade van een indirect gelaedeerde intreedt.

5. Wat het eerste aspect van dit probleem betreft, zeg ik meteen, dat mijns inziens uit dit arrest niet kan worden geconcludeerd, dat de aldaar gegeven oplossing niet geldt voor gevallen van indirecte schade. Integendeel, het Hof heeft verklaard, dat:

‘een exclusieve keuze te minder wenselijk voorkomt, daar de ruime formule van art. 5 sub 3 van het Verdrag een grote verscheidenheid van aansprakelijkheidssoorten omvat.’ (Arrest in zaak 21/76, reeds aangehaald, r.o. 18.)

6. In de doctrine is dit arrest overigens aldus uitgelegd, dat het een zeer ruim toepassingsgebied heeft.

7. In Frankrijk wijst Droz in zijn commentaar op het grote gevaar, dat de aldus aan de verzoeker gegeven keuzemogelijkheid leidt tot een veelvoud van mogelijke fora bij verkeersongevallen, waar niet zelden ‘secundaire’ slachtoffers vallen. (Daloz Sirey 1977, B 54, p. 613.) Bourel is het hiermee eens, maar hij meent, dat het door Droz gesignaleerde bezwaar kan worden weggenomen door gebruik te maken van de excepties van connexiteit waarin het Executieverdrag zelf voorziet. (Revue critique de droit international prive 1977, ‘Jurisprudence’, p. 563.) Huet sluit zich bij deze mening aan en betreurt, dat in het stelsel van het Executieverdrag een algemene bevoegdheidsregel voor gevallen van connexiteit ontbreekt. (Journal de droit international 1977, p. 728, in een aan de jurisprudentie van het Hof gewijde rubriek meent deze auteur, evenals J.M. Bischoff: ‘l'une des grandes lignes de force de la jurisprudence de la Cour dans son interpretation de la Convention est sa volonte d'eviter le 'depeçage' des problemes qui lui sont soumis (et le tronçonnement des competences juridictionnelles qui pourrait en resulter) pour tendre au contraire, a une certaine unicite en ramenant l'accessoire vers le principal, l'acte ou le fait-consequence vers l'acte ou le fait-cause’ (‘Chronique de jurisprudence de la Cour de justice des Communautés européennes’, Journal du droit international 1982, p. 463).)

8. De commentatoren in het Verenigd Koninkrijk menen eveneens, dat de uitspraak van het Hof zeer algemeen kan worden toegepast. (D. Lasok en P.A. Stone zeggen in Conflict of Laws in the European Community, op. cit.: ‘... it is thought that the Bier decision does not preclude the eventual adoption of specific rules for particular torts; e.g. a rule that for the purposes of defamation by a single publication, the relevant place is that of the publication to the third person.’) Het is sommigen evenwel niet ontgaan, dat de door het Hof gegeven oplossing niet uitsluit, dat voor sommige onrechtmatige daden, bijvoorbeeld bij laster in de pers, eventueel bijzondere regels worden vastgesteld. (T. Harvey: ‘The place of commission of a tort’, European Law Review, volume 2/1977, nr. 2, p. 143; J.K. Benti: ‘Delictual liability within the EEC’, The Scots Law Times 1978, nr. 2, p. 13; P.M. North en J.J. Fawcett: ‘Jurisdiction under the Brussels Convention’, in Cheshire and North: Private International Law, 1987, p. 301; D. Lasok en P.A. Stone: Conflict of Laws in the European Community, 1987, p. 232.) Voorts is gewezen op de moeilijkheid om in geval van gewone financiële verliezen de plaats van de schade te bepalen. (D. Lasok en P.A. Stone, op. cit., menen dat ‘... in the case of purely financial loss, determination of the place of injury is likely to present particular difficulties.’)

9. In de commentaren in Portugal (M.I. Jalles: ‘O aflo-ramente da supranacionalidade num caso de poluico transfronteiras’, Revista de direito e economia, Ano II/1976, nr. 2, p. 409; zie met name p. 428 e.v.) en Spanje (M. Desantes Real: La competencia judicial en la Comunidad europea, p. 310 en 311.) wordt aan de uitspraak hetzelfde algemene karakter toegekend. Ik wijs er evenwel op, dat de in het arrest gegeven oplossing volgens sommige auteurs, zoals Desantes Real en Jalles, vooral is gebonden aan het concrete probleem betreffende de keuze van de criteria die ten grondslag moeten liggen aan de invulling van het begrip ‘schade-brendend feit’ bij de bescherming van het leefmilieu en in het bijzonder bij de strijd tegen de internationale watervervuiling. Deze auteurs lijken dan ook van mening te zijn, dat het arrest Bier niet uit zijn context kan worden gelicht. (‘A sentença em apreciacao e significativa na medida em que esta conexada com una questao que comeca a por-se com frequencia nos nossos dias e relativamente a qual e escassa, senao mesmo nula a jurisprudencia que poderemos encontrar: referimo-nos a questao da responsabilidade civil por danos resultantes da poluicao do meio ambiente quando essa poluicao assume caracter internacional’, M.I. Jalles, op. cit., p. 428; ‘Quiza, en fin, La utilizacion de la via propuesta, aun por explorar, pudiera servirnos de punto de partida para reflexionar sobre el concreto problema planteado al Tribunal comunitario: que criterios deben presidir la calificacion del concepto hecho daoso en el articulo 5.3, en lo que respecta a la proteccion general del medio ambiente y, en particular, a la lucha contre la polucion fluvial internacional’, M. Desantes Real, op. cit., p. 305.)

10. Behoudens deze laatste precisering wordt door de doctrine absoluut niet betwijfeld, dat het arrest Bier zonder meer van toepassing is op vorderingen tot vergoeding van indirecte schade, ook al wijst de doctrine hierbij soms op de bezwaren hiervan.

11. Mijns inziens zou een uitzondering in een zo uitgebreide en ingewikkelde materie als de aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad tot onvoorspelbare gevolgen leiden — van de ene uitzondering zou de andere komen — en zou de eenvoud en de samenhang van de in het arrest van 30 nov. 1976 geformuleerde regel daardoor in gevaar worden gebracht.

12. Ik herinner eraan, dat het Hof in dit arrest heeft opgemerkt:

‘dat de plaats van de veroorzakende gebeurtenis niet minder dan de plaats van intreden der schade al naar het geval van betekenis kan zijn als aanknopingspunt voor de rechterlijke bevoegdheid.’ (Arrest in zaak 21/76, reeds aangehaald, r.o. 15.)

13. Een dergelijke vaststelling, die uitgaat van het nauwe verband dat er tussen de bestanddelen van elke aansprakelijkheid bestaat, lijkt mij in gevallen van indirecte schade net zo relevant.

14. Al lijkt het mij dus ten eerste gewenst, dat de in het arrest gegeven oplossing een algemene strekking behoudt, toch moet worden onderzocht, of de aan de indirecte gelaedeerde geboden mogelijkheid om de zaak

aanhangig te maken bij de rechter van de plaats waar zijn schade is ingetreden (Ik wijs erop, dat de Franse Cour de cassation in een arrest van 11 jan. 1984 (JCP 1984, IV 85) met betrekking tot het nationale recht heeft geoordeeld, dat de plaats waar de indirect gelaedeerde schade heeft geleden, dezelfde is als de plaats waar het schadebrengende feit zich voordeed. Al is het duidelijk, dat op die manier het 'forum actoris' wordt uitgesloten, toch zou het kunnen dat het arrest daarmee ook geen ruimte laat voor een keuze als die welke in het arrest Bier wordt geboden; zie, voor het gehele vraagstuk, G. Legier: La competence du tribunal du lieu ou le dommage est subi, Dalloz Sirey 1979, 'Chronique', p. 161; zie ook J. Normand: 'Jurisprudence francaise en matiere de droit judiciaire prive', Revue trimestrielle de droit civil 1984, p. 360, die schrijft: 'En verite, la solution de la deuxieme chambre civile s'impose par elimination, au vu des resultats peu judicieux auxquels contraindrait une analyse trop pousse. En cette matiere, en effet, il faut compter avec la diversite des prejudices, qui n'apparaissent pas toujours en un meme lieu, et la pluralite des victimes, qui constitue un facteur supplementaire de dispersion. Le dommage materiel (perte de ressources) prend naissance au lieu du deces, le prejudice d'affection au lieu ou les proches sont informes de ce dernier. Or, l'un et l'autre sont tributaires des circonstances. Le deces n'est pas toujours instantane; il survient au cours du transport, a l'hospital, au domicile de l'interesse ... Les proches ne sont pas forcement sur les lieux. Ils sont avertis ou ils se trouvent, disperses au hasard de leur propre existence, de leurs deplacements professionnels ou d'agrement. On ne peut ancrer la competence territoriale sur des sables aussi mouvants.'). er noodzakelijk toe leidt, dat hij zijn vordering mag instellen bij de rechter van zijn woonplaats. Het gaat er dus om, een oplossing te vinden voor de naar mijn mening essentiële vraag, op welke plaats zijn schade geacht moet worden te zijn ingetreden.

15. Ik zal allereerst de factoren onderzoeken die pleiten voor de stelling, dat de rechtstreeks gelaedeerde de schade niet in zijn woonplaats kan hebben geleden.

16. In zijn conclusie in de zaak Ruffer (Arrest van 16 dec. 1980, zaak 814/79, Ruffer, Jurispr. 1980, p. 3807.) heeft A-G Warner zich hierover al kunnen uitspreken. Na eraan te hebben herinnerd, dat in die zaak de plaats van de schadeveroorzakende gebeurtenis niet samenviel met de plaats waar de schade was ingetreden, verklaarde hij:

'... op geen enkele wijze is gesuggereerd, laat staan door het Hof beslist, dat de plaats waar het schadebrengende feit zich voordeed de plaats kon zijn waar de eisende vennootschap was gevestigd, of de plaats waar haar bedrijfsschade was gekwantificeerd.'

En advocaat-generaal Warner vervolgt:

'Zo men hier zou aannemen dat de plaats waar de staat (Verzoeker in het hoofdgeding.) zijn zetel heeft, kan worden aangemerkt als 'de plaats waar het schadebrengende feit zich heeft voorgedaan't, zou dit neerkomen op de stelling, dat ingevolge het Executieverdrag de eiser in een onrechtmatige daadactie de mogelijkheid heeft voor het gerecht van zijn eigen

woonplaats te dagvaarden. Dit zou volstrekt in tegenpraak zijn met de opzet van de artikelen 2 e.v. van het Verdrag.' (Zaak 814/79, reeds aangehaald, conclusie p. 3836.)

17. Om redenen waarop niet nader moet worden ingegaan, heeft het Hof in het arrest Ruffer over dit punt geen uitspraak behoeven te doen.

18. In een commentaar op dit arrest hebben Bischoff en Huet de door de A-G voorgestelde oplossing goedgekeurd en erop gewezen, dat 'het maken van onderscheid tussen de onmiddellijke materiele schade op de plaats van de veroorzakende gebeurtenis die samen met die schade het in art. 5 sub 3 bedoelde 'schadebrengende feit' vormt, en de latere uitgaven of gederfde winsten die, door de omstandigheid dat zij zich niet op dezelfde plaats voordeden, op zich een nieuwe bevoegdheid zouden rechtvaardigen, lijnrecht ingaat tegen het tot dusver in de rechtspraak gevolgde beleid.' ('Chronique de jurisprudence de la Cour de justice des Communautés européennes', Journal du droit international 1982, p. 463, 472.)

19. Het Hof heeft zich over dit punt nog niet uitdrukkelijk moeten uitspreken, doch sinds het arrest Bier hebben talrijke nationale rechters hierover wel reeds hun mening gegeven.

20. Zo overwoog het Hof 's Hertogenbosch in een arrest van 31 okt. 1978 (Mecoma BV/Stahlhandel GmbH, Repertorium van de rechtspraak inzake het gemeenschapsrecht, I-5.3-B7.), dat de Nederlandse rechters niet bevoegd waren om te beslissen over een vordering tot vergoeding van de schade die een Nederlandse vennootschap had geleden door de weigering van een Duitse onderneming om een contract te sluiten, omdat het enige aanknopingspunt in Nederland de vaststelling van de door de contractweigering veroorzaakte financiële verliezen betrof. De nationale rechter maakte onderscheid tussen de veroorzakende gebeurtenis, de schade en het vermogen waarin het daardoor ontstane financiële nadeel zich deed gevoelen, en stelde vervolgens vast, dat het hof in zijn arrest van 30 dec. 1976 slechts op de twee eerste elementen had gedoeld en dat het getroffen vermogen zich om het even waar in de wereld had kunnen bevinden.

21. In een arrest van 3 okt. 1978 heeft het Oberlandesgericht Hamm hetzelfde standpunt ingenomen. Het ging om de weigering van een Belgische vennootschap om nog langer auto's te leveren aan een Duitse vennootschap, op grond dat deze zich in België in strijd met de concurrentieregels had gedragen. De Duitse vennootschap meende, dat de Duitse gerechten bevoegd waren voor haar vordering tot schadevergoeding. Het Oberlandesgericht stelde vast, dat de gestelde inbreuk op de concurrentieregels in België was begaan en dat de schadebrengende weigering om verzoekster te bevoorraden, eveneens in deze staat had plaatsgevonden. Het was derhalve van mening, dat op grond van het arrest Bier niet kon worden geconcludeerd tot de bevoegdheid van een gerecht dat geen enkel aanknopingspunt heeft met de gepleegde onrechtmatige daad en gelegen is op enige andere plaats waar de vermo-

gensschade is ingetreden. (Repertorium van de rechtspraak inzake het gemeenschapsrecht, I-5.3-B9.)

22. De Italiaanse gerechten hebben voor soortgelijke oplossingen gekozen. Zo is in een vonnis van de Tribunale di Roma van 15 maart 1978 (AGIP SpA/The British Petroleum Company Ltd (BP) en Oil Chemical and Transport Finance Corporation (OCT) SA, Repertorium van de rechtspraak inzake het gemeenschapsrecht, I-5.3-B6, *Rivista di diritto internazionale privato e processuale* 1979, p. 96.) overwogen, dat de Italiaanse gerechten niet bevoegd waren om te beslissen over een vordering wegens aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad ter zake van een overdracht van aandelen tussen twee vennootschappen, welke overdracht in strijd werd geacht met eerdere afspraken en op Brits grondgebied had plaatsgevonden. Voor het Tribunale is de plaats waar de schade is ingetreden, de plaats waar het beschermde recht is geschonden.

23. In een vonnis van 28 sept. 1979 heeft ook het Tribunale di Monza, na te hebben herinnerd aan het 'Salomonsoordeel' van het Hof over het dilemma tussen de plaats van het schadebrengende feit en de plaats waar de schade is ingetreden, geweigerd de plaats waar de schade is ingetreden, gelijk te stellen met de plaats waar de schade is geleden. Het ging om een vordering van een Italiaanse vennootschap die zich geschaad achtte door met de concurrentieregels strijdige gedragingen van Duitse vennootschappen in de Bondsrepubliek Duitsland welke ertoe hadden geleid, dat zij in dat land minder verkocht. Het Tribunale di Monza verklaarde: 'che il danno insorge li dove si e realizzato quel fatto che si assume avere la caratteristica di esserne la causa, rimanendo del tutto ininfluente il luogo, coincidente o diverso, ove tale danno ha causato la diminuzione patrimoniale subita dal soggetto.' (Tribunale di Monza, 28 sept. 1979, *Candy SpA/Schell en Stoecker Reinshagen GmbH, Il foro padano* 1979, I, p. 225, m.nt. van S. Magelli 'Concorrenza sleale e competenza internazionale', die de navolgende commentaar geeft op dit vonnis: 'L'evento dannoso infatti, allo scopo di stabilire la competenza giurisdizionale, consiste nelle perdite subite della concorrente nella sua attivita (cosi per esempio nel diminuito giro di affari) ma non puo coincidere con il danno patrimoniale misurabile nei fondi della sede dell'impresa.')

24. Het door het Tribunale di Monza benadrukte onderscheid tussen de plaats waar de schade is ingetreden, en de plaats waar de schade wordt geleden, lijkt mij volkomen juist. Aannemen dat het gerecht van de plaats van de zetel van een rechtspersoon bevoegd is als gerecht van de plaats waar de schade is ingetreden, voor zover dit de plaats is waar de vermogensverliezen zijn vastgesteld, berust mijns inziens immers op verwarring tussen de plaats waar de schade is ingetreden, en die waar de schade wordt geleden.

25. Een soortgelijk onderscheid heeft in Frankrijk overigens geleid tot een controverse die een licht werpt op de thans aan het Hof gestelde vraag. Art. 46 derde streepje van de nieuwe Franse Code de procedure civile verwees namelijk oorspronkelijk naar de rechter 'in wiens ambtsgebied de schade wordt geleden.' Gelet op

het element van continuïteit dat in de woorden 'wordt geleden' besloten ligt, hadden sommige gerechten hieruit afgeleid, dat het slachtoffer van lichamelijke schade deze schade in zijn woonplaats leed, en dat het gerecht in wiens ambtsgebied het slachtoffer woonde, derhalve bevoegd was. (Toulouse 20 dec. 1976, *Gazette du Palais* 1977, 2. 607; Tribunal de grande instance de Rouen, 8 dec. 1977, *JCP* 1978, II. 18 861; Aix-en-Provence, 12 jan. 1979, *Dalloz Sirey* 1980, 70, m.nt. van Y. Lobin; 5 okt. 1979, *Gazette du Palais* 1979, 2. 633.) Andere gerechten spraken zich evenwel in tegenovergestelde zin uit. (Met name Paris, 9 juni 1978, *Gazette du Palais* 1978, 2. 347, m.nt. van F. Dubois; Rouen, 28 febr. 1978, *Gazette du Palais* 1978, 1. 238; Versailles, 6 nov. 1978, *Gazette du Palais* 1979, 1., samenvatting p. 547.)

26. Een decreet van 12 mei 1981 heeft elke dubbelzinnigheid opgeheven door art. 46 derde streepje te wijzigen. Dit verwijst voortaan naar het gerecht 'in wiens ambtsgebied de schade is geleden', waardoor de betrokken bepaling onmiskenbaar doelt op een plotse optredende gebeurtenis. (In een arrest van 27 jan. 1982 (*Gazette du Palais* 1982, 'Jurisprudence', p. 365) oordeelde de Franse Cour de cassation op basis van de oude tekst van art. 46 van de nieuwe Code de procedure civile, dat de plaats waar de schade wordt geleden, de plaats is waar de gelaedeerde is getroffen, en niet de plaats waar hij woont en eventueel nog steeds last heeft van zijn verwondingen. Het Franse recht weigert dus in het algemeen, te erkennen dat gelaedeerde de schade in zijn woonplaats lijdt.)

27. Met betrekking tot sommige schadegevallen die bijzonder moeilijk onder de bevoegheidsregels zijn te brengen, blijkt overigens te zijn gekozen voor oplossingen waarbij de nationale rechters de plaats van de schade niet situeren in de woonplaats van de gelaedeerde. Dit is bijvoorbeeld het geval bij vorderingen tot schadevergoeding wegens verspreiding van lasterlijke publikaties. (De Cour d'appel de Paris overwoog bijvoorbeeld, dat de Franse gerechtshoven niet bevoegd zijn 'om te oordelen over een vordering tot volledige schadevergoeding, wanneer verzoekers woonplaats te Parijs niet kan worden geacht de plaats te zijn waar deze de uit de verspreiding van het gewraakte weekblad in het buitenland voortvloeiende schade heeft geleden' (Paris, 19 maart 1984, *Revue critique de droit international prive* 1985, 'Jurisprudence', p. 141, m.nt. van H. Gaudemet-Tallon). Het Tribunal de Paris kiest voor dezelfde oplossing (29 sept. 1982 en 27 april 1983, *Revue critique de droit international prive* 1983, 'Jurisprudence', p. 670; 30 juni 1984, idem 1985, 'Jurisprudence', p. 141). In twee noten bij deze vonnissen en bij het arrest van de Cour d'appel levert H. Gaudemet-Tallon kritiek op deze oplossing en verklaart zij zich voorstander van de opvatting dat de schade wordt geleden op de plaats waar de persoon zelf zich juridisch bevindt, dat wil zeggen in zijn woonplaats. Deze auteur erkent evenwel, dat deze redenering neerkomt op de erkenning van het 'forum actoris'.)

28. In dezelfde lijn blijkt soms te worden geweigerd, de plaats in aanmerking te nemen waar alleen maar is ge-

constateerd dat zich schade heeft voorgedaan. (In een geding dat was aangespannen door een Franse artiest die schilderijen voor een tentoonstelling in Italië had uitgeleend en zich beklaagde over de staat waarin zij bij teruggave verkeerden, weigerde het Tribunal de grande instance de Paris zich bevoegd te verklaren op de enkele grond dat de schade te Parijs was vastgesteld (18 okt. 1978, Vasarely dit 'Yvaral'/Caramelen Ratti, Repertorium van de rechtspraak inzake het gemeenschapsrecht, I-5.3-B-10).)

29. De doctrine in het Verenigd Koninkrijk lijkt dezelfde richting uit te gaan. Zo verklaart L. Collins in zijn boek *The Civil Jurisdiction and Judgments Act 1982*: 'Even though in one sense a plaintiff may suffer economic loss at the place of its business, that is not sufficient to confer jurisdiction on that place, for otherwise the place of business of the plaintiff would almost automatically become another basis of jurisdiction.' (*The Civil Jurisdiction and Judgments Act 1982*, 1983, Hoofdstuk 4, p. 60.)

30. In de Duitse doctrine worden soortgelijke standpunten ingenomen. In zijn boek over het Europees procesrecht beklemtoont Kropholler, dat men door vast te houden aan de plaats waar de latere schade intreedt, steeds dichterbij het 'forum actoris' komt. (*Europaisches Zivilprozessrecht, Kommentar zum EuGV*, Hamburg 1987, art. 5 punt 45 met name: 'Es spricht viel dafur, den Ort des (weiteren) Schadenseintritts nach erfolgter Rechtsgutverletzung für die Zuständigkeitsbegründung nicht ausreichen zu lassen. Denn sonst würde die Deliktzuständigkeit auf Kosten des in Art. 2 verankerten Grundsatzes des Beklagtenwohnsitzes stark ausgedehnt und einem Klagergerichtsstand angenähert.')

31. Een oplossing waarbij het 'forum actoris' bevoegd wordt geacht, heeft dus weinig aanhangers. Bovendien vormt de aard zelf van de vordering van de indirecte gelaedeerde een bijkomend argument om vast te houden aan de stelling, dat in zo'n geval de bevoegdheid van de gerechten van de woonplaats van de gelaedeerde moet worden uitgesloten. (Zie evenwel G. Droz, die in zijn commentaar op het arrest Bier als vaststaand schijnt aan te nemen, dat een 'secundair' gelaedeerde de schade in zijn woonplaats lijdt (op. cit., p. 613).)

32. Ik besef echter maar al te goed, dat wij hier te maken hebben met een van de moeilijkste en meest controversiële kwesties van het aansprakelijkheidsrecht: de aard van de indirecte schade. Gaat het hierbij om schade die, om de woorden van enkele auteurs te gebruiken, slechts 'de projectie op de indirecte gelaedeerde van de door de oorspronkelijke gelaedeerde geleden schade is' (Y. Lambert-Faivre: *Commentaire sous Cass. 2e Civ.*, 27 jan. 1965, D. 1965, 619.), of gaat het daarentegen om een zelfstandige schade? (G. Viney: 'L'autonomie du droit a réparation de la victime par ricochet par rapport a celui de la victime initiale', D. 1974, *Chronique*, II, p. 3-6.)

33. Deze vraag rijst uiteraard niet in de talrijke lidstaten waar de slachtoffers van zijdelingse schade geen recht op vergoeding hebben, en die dus het begrip indirecte schade niet kennen. (Zie colloquium bij de Cour d'ap-

pel de Paris, 'L'évaluation du prejudice corporel dans les pays de la Communauté', voorrapport van A. Desertine, okt. 1988.)

34. Zo wordt in Nederland een beroep tegen de derde aansprakelijke slechts aan sociale-zekerheidsorganen toegestaan (Ziektewet, Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering.), en niet aan prive-personen.

35. Griekenland en Denemarken lijken het begrip indirecte schade evenmin te kennen, daar hun rechtsstelsels in de regel geen recht op vergoeding van zijdelingse schade erkennen, behalve in sommige gevallen jegens de staat en de werkgevers.

36. Naar Duits recht kunnen indirecte gelaedeerden in de regel geen schadevergoeding krijgen. (Staudinger, *Komm. sub par. 844 BGB*, p. 1357: 'Das Recht der unerlaubten Handlungen ist von dem Grundsatz beherrscht, dass nur der unmittelbar Verletzte Ansprüche auf Ersatz des daraus entstandenen Schadens hat ...'; zie ook BGH, NJW 1979, 1501.) De art. 844 en 845 BGB maken evenwel een uitzondering op dit beginsel door een recht op vergoeding toe te kennen aan degenen jegens wie de rechtstreeks gelaedeerde een onderhoudsplicht had — behalve wanneer deze onderhoudsplicht contractueel is ontstaan — en aan degenen jegens wie de rechtstreeks gelaedeerde krachtens de wet tot een prestatie was gehouden.

37. In het Verenigd Koninkrijk kan het slachtoffer van een zware psychologische schok die is veroorzaakt door de dood of de verwondingen van een familielid of zelfs van een persoon die geen verwant is (*Chadwick v. British Ry. Board* (1967), 1 WLR, 912, 914.), schadevergoeding krijgen van de veroorzaker van het schadebrengende feit, maar de rechters achten het zonder meer noodzakelijk, dat er sprake is van een objectief identificeerbaar fysiek of psychisch gevolg, en weigeren elke vergoeding voor verdriet of smart ('grief or sorrow') zonder waarneembaar fysiek gevolg. (J. Paull, in *Schneider v. Eisovitch* (1960) 2 QB 430, 441; *Hinz v. Berry* (1970) 2 QB 40, 42: 'In English Law no damages are awarded for grief or sorrow caused by a person's death. No damages are to be given for the worry about the children, or for the financial strain or stress, or the difficulties of adjusting to a new life. Damages are, however, recoverable for nervous shock, or, to put it in medical terms, for any recognisable psychiatric illness caused by the breach of duty by the defendant.' Ik wijs er eveneens op, dat sinds de Administration of Justice Act 1982 de schadevergoeding voor 'bereavement' (overlijden van echtgeno(o)t(e) of van een kind) forfaitair is vastgesteld op UK (Eng.) pond(en) 3 500; zie G. Viney en B. Markesinis: *La réparation du dommage corporel, essai de comparaison des droits anglais et français*, 1985, p. 78.) Sedert de Fatal Accidents Act 1846 en de daaraanvolgende wetten kunnen de familieleden evenwel vergoeding eisen voor de schade veroorzaakt door de dood van hun verwante, zulks in afwijking van het beginsel van common law dat 'in a civil court the death of a human being could not be complained of as an injury'. (*Backer v. Bolton* (1808), 1 Camp. 493.) Hieraan moet worden toegevoegd, dat volgens art. 5 van de Fatal Accidents

Act 1976 (Gewijzigd bij art. 3(2) van de Administration of Justice Act 1982.) de schadevergoeding die op grond van deze wet kan worden toegekend, naar evenredigheid moet worden verminderd wanneer de dood deels door de schuld van de overledene en deels door de schuld van een derde is veroorzaakt. (Zie op dit punt G. Viney en B. Markesinis: *La reparation du dommage corporel, essai de comparaison des droits anglais et francais*, 1985, p. 74 e.v.)

38. Laten wij thans ingaan op het rechtsstelsel van de staten die het begrip indirecte schade zonder meer erkennen.

39. Naar Portugees recht hebben allen die van de gelaedeerde onderhoud konden eisen, recht op schadevergoeding wanneer de onderhoudsplichtige ten gevolge van door hem geleden lichamelijke schade niet meer in staat is om in hun behoeften te voorzien. (Art. 495.3 van de Code civil (indemnizacao a terceiros em caso de morte ou lesao corporal).) Bij immateriele schade daarentegen kunnen enkel de rechtstreeks gelaedeerde en zijn erfgenamen vergoeding eisen. (Art. 496.2 (danos nao patrimoniais).) Opgemerkt zij, dat de art. 494 en 496 van het Portugees Burgerlijk Wetboek bepalen, dat de schuld van de oorspronkelijk gelaedeerde aan de indirect gelaedeerden kan worden tegengeworpen. (Art. 496.3 (danos nao patrimoniais).)

40. In het Italiaanse recht bepaalt art. 1227 van het Burgerlijk Wetboek, dat de schadevergoeding wordt verminderd 'se il fatto colposo del creditore ha concorso a cagionare il danno.' De doctrine is verdeeld over de vraag, of de schuld van de oorspronkelijk door het schadebrengende feit gelaedeerde al dan niet aan de indirect gelaedeerden kan worden tegengeworpen. Sommige auteurs stellen, dat het in art. 1227 slechts gaat om de schuld van de oorspronkelijk gelaedeerde en niet om die van de indirect gelaedeerde, die geen enkele fout heeft begaan die aan het ontstaan van de schade heeft bijgedragen. (A. De Cupis: 'Il danno', *Teoria generale della responsabilita civile*, deel I, p. 255; 'In tema di concorso del fatto colposo del danneggiato', *Foro it.* 1959, I, 966-967, *Teoria e pratica del diritto civile*, p. 544 e.v.; Forchelli: *Il rapporto di causalita nell'illecito civile*, p. 151, noot 51.) Anderen zijn de tegengestelde mening toegedaan. (Andrioli: *Colpa della vittima e risarcimento del danno dovuto ai congiunti iure proprio*, Milaan 1964, *Scritti giuridici in memoria di M. Barberio Corsetti*; Duni: 'Responsabilita da fatti illeciti', *Giust. civ.* 1966, IV, p. 57 e.v.) De Italiaanse rechtspraak zelf lijkt verdeeld op het punt van de zelfstandigheid van de indirecte schade. (Voor: *Tribunale di Livorno*, 12 dec. 1961, *Giur. it.* 1962, I, 2, 610 m.nt. van M. Berti; *Corte d'appello di Milano*, 28 nov. 1961, *Giust. civ.* 1962, I, p. 974; *Tribunale d'Udine*, 12 april 1963, *Giur. it.* 1964, I, 2, 224; *Tribunale di Genova*, 22 mei 1974, *Rep. Giur. it.* 1974, *Resp. civ.* 127. Tegen: *Corte di cassazione*, 20 maart 1959, *Foro it.* 1959, I, 966.)

41. In Spanje is het bestaan zelf van indirecte schade het onderwerp van uiteenlopende rechterlijke uitspraken. Zo aanvaardt de Strafkamer van het Tribunal Supremo slechts de overdracht van eventuele rechten

op schadevergoeding aan de erfgenamen van de gelaedeerde, terwijl de Eerste Kamer van deze hoge rechterlijke instantie aanvaardt, dat al degenen die wegens hun directe verwantschap met de rechtstreeks gelaedeerde immateriele of materiele schade lijden, recht hebben op schadevergoeding en daartoe niet behoeven te bewijzen erfgenaam van de overledene te zijn. (*Tribunal Supremo*, Eerste Kamer, 20 dec. 1930, 8 april 1936, 27 april 1953, 9 juni 1969, 26 jan. 1972, aangehaald door L. Diez-Picazo en A. Gullon: *Sistema de derecho civil*, deel II, Madrid 1985, p. 625; zie ook R. De Angel Yaguez: *La responsabilidad civil*, Bilbao 1988, p. 317 en 318; L. Diez-Picazo: *Estudios sobre la jurisprudencia civil*, deel I, Madrid 1979, nr. 123, p. 296.)

42. De doctrine is verdeeld over deze twee tendensen in de rechtspraak. (Sommigen zien in de Spaanse wet van 6 okt. 1980 betreffende de verzekeringsovereenkomsten een veroordeling van de rechtspraak van de Eerste kamer van het Tribunal Supremo, omdat art. 73 slechts aan de gelaedeerde en zijn erfgenamen een rechtstreekse vordering op de verzekeraar toekent (zie voor een genuanceerdere mening, L. Diez-Picazo en A. Gullon: *Sistema de derecho civil*, deel II, Madrid 1985, p. 625).) De vraag, in hoeverre de indirecte schade een zelfstandig karakter heeft, en met name of de schuld van de aanvankelijk gelaedeerde aan de indirect gelaedeerden kan worden tegengeworpen, lijkt open te blijven. De doctrine lijkt te aanvaarden, dat de omvang van de schuld van de veroorzaker van het schadebrengende feit doorwerkt in de vergoeding van de schade van de indirect gelaedeerden. (L. Diez-Picazo: *Estudios sobre la jurisprudencia civil*, op. cit., p. 300, verklaart: 'Asi como en el caso de demanda del heredero hay una relacion directa conducta-dao (muerte), en el caso de demanda de un no heredero la relacion es ya indirecta conducta-muerte-repercusion de la muerte en el actor, lo cual nos debe llevar a valorar decisivamente la participacion del agente en el hecho, pues si fue doloso (homicidio) debe responder de todas sus consecuencias (cfr. arts. 1107, 2, del CC y 104 delCodigo penal), mientras que si fue debido a culpa o negligencia solo debe responder del dao que sea 'consecuencia necesaria' (cfr. 1107, 1e, del CC).')

43. Het probleem van de indirecte schade heeft in België zowel in de doctrine als in de rechtspraak talrijke vragen opgeworpen, totdat het Hof van Cassatie in een reeks beginseluitspraken heeft beslist, dat de omvang van de schadevergoeding die de pleger van een onrechtmatige daad verschuldigd is, afhangt van de mate van schuld van de gelaedeerde met wie de eiser tot schadevergoeding door familie- of genegenheidsbanden is verbonden. Deze hoge rechterlijke instantie heeft erop gewezen, dat het bij de betrokken schade gaat om 'zijdelingse of indirecte schade' die uitsluitend voortvloeit uit de band tussen de oorspronkelijk gelaedeerde en de eiser tot schadevergoeding. (Arrest van het Hof van Cassatie in verenigde kamers van 19 dec. 1962 met conclusie van a-g M. Dumon, *Revue de droit penal* 1962, 63, p. 568; *JT* 1963, p. 673; *RGAR* 1963, nrs. 7105 en 7092, m.nt. van Dalcq; arrest van 17 juni 1963,

JT 1963, p. 710, RCJB 1964, 446, m.nt. van Kirkpatrick; arrest van 19 dec. 1967, Pas. 1968, 537; arresten van 19 okt. 1976, Pas. 1977, 213, 15 april 1980, Pas. 1004, RGAR 1982, 10 499, 6 jan. 1981, RGAR 1983, 10 682, 10 febr. 1981, Pas. 623, en 14 april 1981, Pas. 915, arresten aangehaald door R. Andre: *La reparation du prejudice corporel*, p. 301.) De theorie van de zelfstandigheid van de indirecte schade wordt in het Belgische recht dus van de hand gewezen.

44. In Luxemburg heeft de Cour de cassation in een arrest van 22 dec. 1988 (Zaak 34/88, SNCFL/Gillet, Burg en Trasolux.) geoordeeld, dat de schuld van de rechtstreeks gelaedeerde aan de indirect gelaedeerde derde kan worden tegengeworpen, op grond van de overweging, dat 'al heeft de vordering van deze derde, zelfs wanneer die tevens de erfgenaam van het slachtoffer is, een ander voorwerp dan de vordering die de gelaedeerde zelf had kunnen instellen, zij haar oorsprong niettemin vindt in hetzelfde feit in zijn volledige context beschouwd.' Dit arrest maakt een einde aan bepaalde onzekerheden in de rechtspraak, ofschoon bij lezing van de relevante Luxemburgse rechtspraak blijkt, dat de meeste rechters zich reeds tegen de zelfstandigheid van de indirecte schade, en dus voor de tegenwerpelijheid van de schuld van de rechtstreeks gelaedeerde, hadden uitgesproken. (Voor de tegenwerpelijheid: Cour d'appel, 18 febr. 1987, nr. 8582; Cour d'appel, 1 febr. 1984; Tribunal d'arrondissement de Luxembourg, 21 juni 1972, Pasicrisie L.22, 299; Cour d'appel, 6 dec. 1983, M.P./Reckinger; Tribunal d'arrondissement de Luxembourg, 9 okt. 1984, Baltes/Thinnes; Cour d'appel, 10 juli 1985, nr. 8109, Bulletin St Yves, nr. 65, p. 50; Cour d'appel, 5 jan. 1987, nr. 7660; Cour d'appel, 1 febr. 1985, Pasicrisie 26, 147; Cour d'appel, 19 december 1984, Pasicrisie 26, 241; Tribunal d'arrondissement de Luxembourg, 30 okt. 1987, nr. 1775/87; Cour d'appel, 14 juli 1987, nr. 266/87; Cour d'appel, 17 febr. 1989, nr. 45/89 U. Tegen de tegenwerpelijheid: Tribunal d'arrondissement de Diekirch, 11 febr. 1988, nr. 50/88; Cour d'appel, 22 nov. 1984, nr. 6347.)

45. In het Franse recht werd, na talrijke controverses in de rechtspraak en in de doctrine, door de voltallige Cour de cassation in een arrest van 19 juni 1981 geoordeeld, dat de vordering van een indirect gelaedeerde weliswaar een ander voorwerp heeft dan de vordering die de rechtstreeks gelaedeerde zelf had kunnen instellen, maar 'niettemin haar oorsprong vindt in hetzelfde feit in zijn volledige context beschouwd.' (Cour de cassation, Voltallige zitting, 19 juni 1981, JCP 1982, nr. 19 712, rapport van raadsheer Ponsard.)

46. Opgemerkt zij dus, dat in de lidstaten van de Gemeenschap die het begrip indirecte schade kennen, nooit is aangenomen, dat de indirecte schade volledig losstaat van de door de oorspronkelijk gelaedeerde geleden schade en derhalve op zichzelf als grond voor de bevoegdheid van een gerecht kan worden aangevoerd.

47. De algemene opzet van het Executieverdrag pleit mijns inziens voor verwerping van de opvatting, dat de rechter van de plaats waar de indirect gelaedeerde

schade lijdt, dat wil zeggen de rechter van diens woonplaats, bevoegd is.

48. Dit laatste lijkt aantrekkelijk omdat het voor de gelaedeerde gunstig uitvalt, maar er dient op te worden gewezen, dat in het algemene stelsel van het Executieverdrag het verbieden van het 'forum actoris' — en dus, omdat het zo gemakkelijk is om van woonplaats te veranderen, het 'forum shopping' —, zwaarder doorweegt dan de begunstiging van de gelaedeerde. (Zie J.M. Bischoff en A. Huet: *Chronique de jurisprudence de la Cour de justice des Communautés européennes*, op. cit., p. 472, die schrijven: 'Même si l'on admet que l'idée de faveur pour la victime n'ait pas été totalement absente de la compétence spéciale établie par l'article 5, point 3 ..., la règle fondamentale de cette dernière (la convention) reste malgré tout la compétence du forum rei.' Zie ook P. Gothot en D. Holleaux: *La convention de Bruxelles du 27 septembre 1968*, punt 89, p. 50, die opmerken: 'si, au cours de la discussion de l'affaire des Mines de potasse d'Alsace devant la Cour de justice, certains ont présenté l'article 5, point 3, comme inspiré d'une idée de faveur pour la victime ..., l'arrêt ne fait aucune allusion à cette idée et se fonde essentiellement sur les nécessités de la bonne administration de la justice.' Zie eveneens de mening van M. Desantes Real, die verklaart: 'Este objetivo general de protección a la víctima de 'poluciones transfronterizas' no aparece claramente reflejado ni en la letra ni en el espíritu del artículo 5.3, precepto que, a mi modo de ver, se explica únicamente por consideraciones de buena administración de justicia, 'para facilitar la instrucción de la causa por el juez más próximo a los hechos del litigio': nada impide que, por ejemplo, esta parte 'débil' perjudicada sea una poderosa multinacional o incluso un Estado', in *La competencia judicial en la Comunidad europea*, p. 297. Zie voor een tegengestelde mening, P. Bourel: *Revue critique de droit international privé* 1977, p. 571, die meent, dat indien een goede rechtsbedeling de enige zorg van de auteurs van het Verdrag was geweest, dezen zouden hebben voorzien in een verplichte en uitsluitende bevoegdheid op dit gebied.) Het arrest Bier berust overigens voornamelijk op de noodzaak van een goede rechtsbedeling. (Zie op dit punt T.C. Hartley: *Civil Jurisdiction and Judgments*, die zich in de idee van begunstiging van de gelaedeerde heeft verdiept en tot de conclusie komt: 'The two main areas in which this problem is likely to arise are pollution and products liability: in both cases modern opinion tends to favour the plaintiff', 1984, hoofdstuk 4, p. 52.)

49. De bezwaren lijken mij dan ook te groot om een dergelijke oplossing te aanvaarden. In geval van verschillende indirect gelaedeerden zouden er net zoveel bevoegde gerechten als verschillende woonplaatsen zijn. De vorderingen zullen natuurlijk verknocht zijn, maar zoals A. Huet terecht opmerkt, het Executieverdrag 'maakt de connexiteit niet tot een algemene grond voor afgeleide bevoegdheid, waardoor verknochte vorderingen bij hetzelfde gerecht zouden kunnen worden geconcentreerd.' (*Journal de droit international* 1977, p. 728, noot p. 733.) Ook Droz merkt op: 'De rechter van de woonplaats, de onrechtmatige daad of de toege-

bracht schade zal de behandeling van de zaak niet graag schorsen en zal zich niet graag onbevoegd verklaren ten gunste van een gerecht van een ander land waarvan bevoegdheid enkel berust op de omstandigheid dat een derde alleen in dat land schade heeft geleden.' (Noot bij Tribunal de grande instance de Paris, 19 juni 1974, Dalloz Sirey 1975, p. 638; over het meer algemene probleem van de connexiteit en de litispendingie, zie: F. Pontonio: *Problemi di competenza e di litispendenza nel diritto processuale internazionale con riferimento alla Convenzione di Bruxelles del 27 settembre 1968*, Giuffrè, 1978, deel XLIII, nr. 6, p. 811; M. Desantes Real: *'La litispendencia internacional: consideraciones sobre su regulacion convencional y futura aplicacion en Espana'*, Justicia 1983, nr. IV, p. 845; E. Blackburn: *'Lis alibi pendens and forum non conveniens in collision actions after the Civil Jurisdiction and Judgments Act 1982'*, LLoyd's Maritime and Commercial Law Quarterly 1988; P.W.L. Bogaert: *'Ius vigilantibus: tactics of Forum shopping under the EEC Judgments Convention'*, European Competition Law Review 1988, deel 9, hoofdartikel.) Bovendien onderstelt de in art. 22 van het Executieverdrag bedoelde exceptie van connexiteit, dat de geadieerde gerechten een samenlopende bevoegdheid hebben, wat dan weer de vraag doet rijzen, of de bevoegdheid van de rechter bij wie de zaak aanhangig is gemaakt omdat de schade op die plaats is ingetreden, niet beperkt blijft tot het toekennen van vergoeding voor de schade die zich binnen zijn ambtsgebied heeft voorgedaan. Enkele auteurs hebben zich dit afgevraagd. (H. Gaudemet-Tallon: *Revue critique de droit international prive* 1983, 'Jurisprudence', p. 670.) In de onderhavige zaak dient het Hof niet te antwoorden op deze netelige vraag, maar ik kan mij zeer goed voorstellen, dat dit probleem in de door het arrest Bier gegeven oplossing in de kiem aanwezig is en dat het Hof hier vroeg of laat mee zal worden geconfronteerd. (Zie op dit punt ook: voor een bevoegdheid die beperkt blijft tot de gevallen van schade die is ingetreden binnen het ambtsgebied van het gerecht, G. Droz, Dalloz Sirey 1977, p. 613, en, voor een algemene bevoegdheid van het gerecht van de plaats waar de schade is geleden, P. Bourel: *Revue critique de droit international prive* 1977, p. 563.)

50. Dit veelvoud van bevoegde gerechten heeft volgens mij ook gevolgen voor het andere deel van het Executieverdrag, namelijk de erkenning en de tenuitvoerlegging van de beslissingen. Een oplossing waarbij iedere 'indirect' gelaedeerde zich tot het gerecht van zijn woonplaats kan wenden, heeft tot gevolg dat de vorderingen verspreid worden, en verhoogt daardoor de kans op onverenigbare beslissingen, hetgeen volgens art. 27 sub 3 van het Executieverdrag een grond is om erkenning of verlop tot tenuitvoerlegging te weigeren.

51. Veel van de bezwaren die volgens sommige commentatoren aan het arrest Bier kleven, spruiten overigens voort uit het feit, dat deze auteurs — mijns inziens ten onrechte — denken (Zie G. Droz, reeds aangehaald, H. Gaudemet-Tallon, reeds aangehaald; zoals reeds gezegd, lijkt niets in het arrest van het Hof

van 30 nov. 1976 op een dergelijke consequentie te wijzen. Voor rechtspersonen zou een dergelijke opvatting erop neerkomen, dat aan het gerecht van de zetel van de vennootschap bevoegdheid wordt gegeven ter zake van de gehele materie van de onrechtmatige daad, omdat de rechtspersoon altijd zal kunnen aanvoeren, dat hij op die plaats zijn financiële verliezen heeft vastgesteld en daar dus de schade lijdt. Het behoeft geen betoog, dat het 'forum actoris' dan algemeen ingang zal vinden.), dat de in dit arrest gegeven oplossing leidt tot een mogelijke bevoegdheid van de rechter in wiens ambtsgebied de woonplaats van de gelaedeerde ligt. Nogmaals, een dergelijke opvatting, die lijkt te berusten op een verarring tussen de plaats waar de schade is ingetreden — de woorden van het arrest — en de plaats waar de schade wordt geleden, heeft uiteindelijk het nadeel, dat zij ingaat tegen wat dienaangaande gewoonlijk door de gerechten van de lidstaten wordt beslist.

52. Op grond van al deze overwegingen ben ik van mening, dat voor indirect gelaedeerden als plaats waar de schade is ingetreden, moet worden aangemerkt de plaats waar de oorspronkelijke schade zich heeft voorgedaan, met andere woorden de plaats waar de schade van de rechtstreeks gelaedeerde is ingetreden. De noodzaak om een veelvoud van mogelijke fora met alle reeds vermelde bezwaren te vermijden, vereist immers aanknopng bij een element dat voor alle indirect gelaedeerden gemeenschappelijk kan zijn, namelijk de plaats van de veroorzakende gebeurtenis of de plaats waar de oorspronkelijke schade is ingetreden. Een dergelijke oplossing heeft eveneens het voordeel, dat niet wordt getornd aan de oplossingen waarvoor doorgaans is gekozen in de staten die het begrip indirecte schade kennen en die van oordeel zijn dat deze schade niet losstaat van de rechtstreekse schade. In dit verband herinneren Geimer en Schutze in hun commentaar op het Executieverdrag eraan, dat het recht op schadevergoeding van indirect gelaedeerden ondergeschikt is aan het recht op schadevergoeding van de oorspronkelijk gelaedeerde, en dat daarmee bij de bevoegdheidsregels rekening moet worden gehouden. ('Das EWG-(U)bereinkommen über die gerichtliche Zuständigkeit und die Vollstreckung gerichtlicher Entscheidungen in Zivil- und Handelssachen, Systematischer Kommentar von Dr. R. Geimer und Prof. Dr. R.A. Schutze', München 1983, XVI, p. 633: 'Gleiches gilt für Ersatzansprüche mittelbar Geschädigter. Deren Ansprüche sind akzessorisch zu denen der unmittelbar Geschädigten. Dies wirkt sich auch zuständigkeitsrechtlich aus.')

53. Bovendien bestaat er doorgaans een nauwe band tussen de plaats waar de oorspronkelijke schade intrad, en de andere voor elke aansprakelijkheid noodzakelijke elementen, wat meestal niet het geval is voor de woonplaats van de indirect gelaedeerde. Het bestaan van een dergelijke band heeft ertoe geleid, dat het Hof in het arrest Bier zowel de plaats van de veroorzakende gebeurtenis als de plaats waar de schade is ingetreden, heeft vermeld. (r.o. 17.)

54. Daar komt dan nog vooral bij, dat deze oplossing veel meer in overeenstemming is met de algemene doelstellingen van het Executieverdrag, omdat zij niet leidt tot de bevoegdheid van het ‘forum actoris’, iets wat de opstellers van het Executieverdrag, behoudens uitdrukkelijke andersluidende bepaling, hebben willen uitsluiten.

55. Mitsdien geef ik het Hof in overweging voor recht te verklaren:

‘1. De bevoegdheidsregel volgens welke de verzoeker voor de toepassing van art. 5 sub 3 van het Verdrag van Brussel betreffende de rechterlijke bevoegdheid en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken de keuze heeft tussen het gerecht van de plaats van de veroorzakende gebeurtenis en het gerecht van de plaats waar de schade is ingetreden, geldt ook voor indirect gelaedeerden.

2. Als plaats waar de schade van deze gelaedeerden is ingetreden, moet worden aangemerkt de plaats waar de door de oorspronkelijke gelaedeerde geleden schade is ingetreden.’